

*JEDNO
STOLJEĆE
HRVATSKOGA
PRIRODOSLOVNOG
DRUŠTVA*

II VODIČ IZLOŽBE
JEDNO STOLJEĆE
HRVATSKOGA
PRIRODOSLOVNOG
DRUŠTVA

I. HRVATSKA I ZAGREB OSAMDESETIH GODINA 19. STOLJEĆA. POTREBA PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA I NJEGOVO OSNIVANJE

1 **Politička karta Hrvatske u vrijeme osnutka Hrvatskoga naravoslovnog društva 1885. (1.1.2.)**

Hrvatska sa Slavonijom, Dalmacijom i Istrom imala je osamdesetih godina 19. stoljeća nešto više od 3 milijuna stanovnika — više od 80% bavilo se poljoprivredom, 8,02% radilo je u industriji, obrtu ili trgovini a 2,4% u intelektualnim zanimanjima. Prema popisu iz 1869. u Hrvatskoj i Slavoniji, s Rijekom i Vojnom krajinom bilo je 86,7% pučanstva posve nepismeno.

2 **Zagreb osamdesetih godina 19. stoljeća**

U vrijeme osnutka Hrvatskoga prirodoslovnog društva grad **Zagreb** imao je samo dvadesetak tisuća stanovnika, ali je u proteklih pedeset godina, u vrijeme Hrvatskoga narodnog preporoda bio izvanredno živo žarište nacionalnog gospodarskog i kulturnog života. Od ustanova važnih za razvitak prirodnih znanosti u njem su tada djelovale Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (osnovana 1866), Narodni muzej sa svojim prirodoslovnim odjelima i modernizirano Sveučilište (od 1874). Prirodoslovne struke mogle su se samostalno studirati na prirodoslovno-matematičkom odsjeku Mu-droslovnog (filozofskog) fakulteta.

3 **Faksimil članka profesora Viktora Mihailovića u Programu senjske više gimnazije za godinu 1864/1865.**

Potreba za osnivanjem prirodoslovnog društva u nas se zacijelo od druge polovice 19. st. sve više osjećala jer se masovnijim okupljanjem prirodoslovaca, amatera i ljubitelja prirode moglo kudikamo više učiniti za napredak prirodnih znanosti. Koliko je poznato, prof. Mihailović je o tome prvi u nas pisao (Sl. 1).

4 **Faksimil strane zadarskih novina Il Nazionale (br. 98, 1868) gdje pristav kod Narodnog muzeja Spiridon Brusina ističe potrebu osnivanja prirodoslovnog društva u Dalmaciji (1.1.3)**

5 **Pismo Charlesa Darwina S. Brusini (Sl. 2) u kojem želi uspjeh prirodoslovnom društvu koje Brusina kani osnovati**

O svojoj namjeri da osnuje društvo hrvatskih prirodoslovaca S. Brusina pisao je početkom 1869. Charlesu Darwinu moleći ga da mu pošalje svoju fotografiju kojom će ukrasiti diplomu budućeg društva. Darwin mu je odgovorio:

Down, Beckenham, Kent, 8. svibnja (1869)

Poštovani gospodine,
s velikim zadovoljstvom šaljem Vam fotografije gosp. C. Lyella i Profesora Owena za koje mislim da se općenito smatraju našim najistaknutijim prirodoslovcima.

U skladu s Vašom željom dodajem i svoju sliku.

S najboljim željama za uspjeh vašeg pothvata

Vaš

Charles Darwin

6 **Zgrada Narodnog muzeja u Zagrebu (Demetrova 1) u kojoj su naši prirodoslovci 1885. održali pripremne sastanke i 27. prosinca 1885. osnovali Hrvatsko prirodoslovno društvo (1.1.3.1)**

7 **Zapisnik s pripremnog sastanka za osnutak Hrv. prirodoslovnog društva (21. kolovoza 1885) (Sl. 3)**

Na tom sastanku usvojen je nacrt Pravila HPD-a a Privremeni odbor (Brusina, Pilar, Gavazzi, Horvat i Pichler) zadužen je da Pravila proslijedi na odobrenje kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi.

8 **Zapisnik osnivačke skupštine od 27. prosinca 1885. (Sl. 5)**

9 Portret Spiridiona (Špire) Brusine (rod. u Zadru 1845, umro u Zagrebu 1908).

S. Brusina bio je glavni osnivač Hrvatskoga prirodoslovnog društva (1885), njegov prvi predsjednik (1885—1898) te pokretač i prvi urednik **Glasnika** HND-a (1886—1892). Zacrtao je smjer djelovanja novoosnovanom Društvu. Inače je bio prvi profesor zoologije na obnovljenom zagrebačkom Sveučilištu (1875—1901), svestrani zoolog, pristav i ravnatelj zoološkog odjela Narodnog muzeja (1868—1901), paleomalakolog svjetskog glasa. (Izoženi portret naslikao je Vlaho Bukovac.)

10 Prvo Ravnateljstvo Hrvatskoga naravoslovnog društva (upravni odbor)

Spiridion Brusina, predsjednik (zoolog)
Gjuro Pilar, potpredsjednik (geolog)
Artur Gavazzi, tajnik (geograf)
Dragutin Gorjanović, blagajnik (paleontolog)
Antun Heinz, knjižničar (botaničar)

II. ŽELJE I STVARNOST: SVRHE OSNUTKA HRVATSKOGA PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA I NJHOVO OSTVARENJE

1 Prva Pravila Hrvatskoga naravoslovnog društva odobrena 12. studenog 1885. (Sl. 4)

U Pravilima, paragraf 3, svrhe Društva navode se ovako: »Svrha je društva: a) unapredjenje naravoslovnih znanosti u obće a proučavanje na poseb prirodnih odnošaja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, obziruć se također na cijeli slavenski jug; b) širenje i popularizovanje naravoslovnih znanosti u hrvatskom narodu«. (2.1)

2 Prvi brojevi Glasnika Hrvatskoga naravoslovnog društva pokrenutog 1886. godine

Od presudne je važnosti bilo što je **Glasnik** (Sl. 7) od samog početka svog izlaženja počeo donositi članke i na drugim, evropskim jezicima pružajući informacije o istraživanjima naših prirodoslovaca i dobivajući zauzvrat na stotine vrijednih prirodoznanstvenih časopisa i knjiga sa svih strana svijeta. Time je otvorio razmjenu znanstvenih informacija bez koje je nemoguć napredak znanosti. (2.1.1)

3 Shematski prikaz razvoja sekcija Hrvatskoga prirodoslovnog društva do 1945. (iz Spomenice HPD-a 1985, autor: S. Paušek-Baždar)

4 Hrvatsko prirodoslovno društvo u svojoj povijesti bilo je otvoreno novim prirodoznanstvenim idejama i teorijama

Izložene knjige, brošure i članci svjedoče o otvorenosti HPD-a novim prirodoslovnim teorijama, primjerice darvinizmu, kvantnoj teoriji i teoriji relativnosti.

5 Širenje spoznaja prirodnih znanosti i njihovih primjena u narod (popularizacija prirodnih znanosti) bilo je druga svrha Hrvatskoga prirodoslovnog društva

Za postizanje te svrhe prva Pravila su predvidjela držanje javnih popularnih predavanja, poduzimanje znanstvenih izleta i održavanja skupština izvan Zagreba. (2.2)

6 Okružnica Ravnateljstva Hrvatskoga naravoslovnog društva od 11. ožujka 1886. (Sl. 15)

Iz ovog dokumenta razvidno je da se tom zadatku u novoosnovanom Društvu ozbiljno pristupilo. Kako tada, tako i kasnije popularna predavanja držali su ponajviše sveučilišni profesori prirodoslovci. S vremenom takva predavanja organizirala su se u okviru Pučkog sveučilišta, na zagrebačkom radiju, a i izvan Zagreba.

7 Prijedlog tajnika Društva Otona Kučere godišnjoj skupštini 6. siječnja 1896. da se pokrene poseban popularno-znanstveni časopis

Osnutkom HPD htjelo se također spoznaje i duh modernih prirodnih znanosti raširiti u široke slojeve naroda. Početkom 20. stoljeća stanje u pogledu pismenosti hrvatskog stanovništva se poboljšalo i pobornici ideje o pokretanju popularno-znanstvenog časopisa bili su uvjereni da će jedino tako HPD odgovoriti jednoj od svojih glavnih zadaća. Predvođeni Otonom Kučerom oni su smatrali da raspolažu dovoljnim brojem dobrih prirodoslovaca koji će kvalitetnim priložima moći održati i razviti budući časopis. Prijedlog O. Kučere na glavnoj skupštini HPD (6. siječnja 1896) nije, međutim, bio usvojen jer je većina na čelu s Brusinom smatrala da nema dovoljno novaca i da bi to bilo na štetu **Glasnika**.

8 Zapisnik sjednice Odbora HPD-a od 22. svibnja 1911. kada je odlučeno da se uz Glasnik izdaje poseban »popularno-naučni prilog« (Priroda)

9 Prof. dr. Ljudevit Gutschy (1874—1961), mikrobiolog, prvi urednik Prirode

10 Prvi brojevi Prirode (Sl. 8)

11 Neki jubilarni brojevi Prirode

12 Kretanje broja pretplatnika Prirode do 1941. (Tablica I)

13 Popularna izdanja Hrvatskoga prirodoslovnog društva do II. svjetskog rata:

Popularna biblioteka (1916—1924). Izašlo 10 knjiga

Odabrana djela iz prirodoslovlja (1917—1922). Izašle 4 knjige.

Ostala izdanja — 6 knjiga

III. HRVATSKO PRIRODOSLOVNO DRUŠTVO I ZAŠTITA PRIRODE DO 1945.

Zbog sve većeg rasta pučanstva, širenja naselja, probijanja guste mreže prometnica i razvoja industrije dolazilo je sredinom 19. stoljeća do sve drastičnijih zahvata u prirodu pa se već tada u nekim zemljama Zapada osnivaju društva za zaštitu prirode i donose prvi zakonski propisi. Čini se da se u vrijeme osnutka HPD taj problem u nas nije osjećao pa o njem nema spomena ni u prvim Pravilima.

1 Zapisnik sjednice Odbora HPD održane 1. svibnja 1914, kad se prvi put postavio problem zaštite prirode

Tajnik F. Šuklje referirao je o pismu prof. Szemnitza iz Zemuna koji predlaže da Društvo poradi oko zaštite prirode na način sličnih društava u Njemačkoj. On je prof. Szemnitzu odgovorio da postoji posebna vladina odredba kojom se prirodine zaštićuju. Odbor je primio na znanje tajnikov izvještaj i nije odlučio nešto poduzeti. (3.1)

2 Odbor HPD za zaštitu prirodnih spomenika (osnovan u svibnju 1923) bio je naročito aktivan tridesetih godina.

U Odboru HPD za zaštitu prirodnih spomenika tridesetih godina ovog stoljeća poduzet je niz akcija za zaštitu Plitvičkih jezera, Zelenjaka kod Klanjca, kršnika južne strane luke Jablanac, otoka Brusnika, i dr. Tada su u Odboru bili M. Hirtz, predsjednik i članovi Zdravko Lorković, Vale Vouk, Josip Poljak, Ivo Pevalek i Ivo Horvat.

3 Odbor HPD za zaštitu prirode posvećivao je posebnu brigu zaštiti ugroženih biljnih i životinjskih vrsta

IV. »OBAZIRANJE NA CIELI SLAVENSKI JUG« (Jugoslavenstvo Hrvatskoga prirodoslovnog društva)

Okružnica

Pošto ne samo § 5. slova b) dr. pravila nego i glas javne štampe zahtijeva, da članovi hrv. naravoslovnoga društva drže javna popularna predavanja to je ovo Ravnateljstvo zaključilo u sjednici svojoj od 9. o. mj. držati ta, kova čitanja tekom ove korizme. Stoga se umoljavaju ona gospoda, koja su na to spremna, da izvole naznačiti što, gdje i kada kane čitati. Ona predavanja, koja se ne će držati u zgradah dotičnih profesora, biti će po svoj prilici u dvorani I. tečaja juridičkoga fakulteta na Sveučilištu i to svaki put u 5 sati poslije podne.

U Zagrebu dne 11. marta 1886.

U Ravnateljstvo
hrv. naravoslovnoga društva

Reisinger

Dan	Ime i prezime predavaoca	Naslov predavanja	Gdje će predavati
ponedjeljak 15. ožujka			
petak 19. ožujka	Prof. Dr. Lobwayer	Život čovjeka.	Sveučilište dvorana mudi. u dvorani br. IX.
ponedjeljak 22. ožujka	A. Fischer	Ogolubovih listonoša.	Sveučilište dvorana mudi. u dvorani br. IX.
petak 26. ožujka	J. Jančić	O vodi. (Spjivalo bi, da bude moji predavanja na večer (u 7 sati) zbog velikog pokosa.)	U dvorani kr. v. n. c. l. u. bavoga za vokalna žirij. u dvorani br. IX.
ponedjeljak 29. ožujka	A. Heinz	O pojavu životne zajednice (tym. biosa) u prirodi	Sveuč. dvorana br. IX

Slika 15.
Prva strana okružnice Ravnateljstva HND (11. ožujka 1886): to je poziv na predbilježbu za držanje javnih predavanja koja su četvrt stoljeća bila gotovo jedini oblik popularizacije prirodnih znanosti sa strane Hrvatskoga prirodoslovnog društva

Od samog svog početka Hrvatsko prirodoslovno društvo bilo je južnoslavenski usmjereno što je našlo odraza u prvim i svim kasnijim Pravilima Društva kao i u raznim oblicima njegova djelovanja. (4.1; 4.2; 4.3)

1 Zapisnik sjednice Odbora Hrvatskoga prirodoslovnog društva od 6. veljače 1912, u kojem se spominje poziv što ga je Društvo uputilo »predstavnicima prirodnih znanosti kod Bugara, Srba, Slovenaca i dr.« da surađuju u časopisima HPD (4.1)

2 U Glasniku i Prirodi objelodanjivali su svoje radove i prirodoslovci drugih južnoslavenskih naroda

»U najjužoj domovini« (Hrvatskoj i Slavoniji) »Prirodu pozna staro i mlado«, a čita se također »u Sloveniji, Istri, Dalmaciji, Herceg-Bosni, Međumurju, Bačkoj, Banatu, a pomalo je poznaju i u Srbiji, Crnoj Gori« (predsjednik F. Tućan, 1917) (4.2)

3 Pisma poznatih srpskih prirodoslovaca biologa Ivana Gjaje (Sl. 9) i kemičara Sime Lozanića (Sl. 10) kojim se zahvaljuju za izbor u počasne članove HPD i ističu njegovu otvorenost

Hrvatsko prirodoslovno društvo ne samo da je imalo među svojim članstvom pripadnika svih naših naroda nego je među svoje počasne članove izabralo mnoge slovenske (npr. F. Seidla) i srpske prirodoslovce (J. Cvijića, I. Gjaju, S. Lozanića i dr.).

4 Priroda se tiskala i na ćirilici

5 Nacrt Pravila Saveza jugoslavenskih prirodoslovaca

Od 1929. do 1932. Hrvatsko prirodoslovno društvo mnogo se zalagalo oko okupljanja jugoslavenskih prirodoslovaca (4.3).

V. NOVI ZAMAH: DJELATNOST HRVATSKOGA PRIRODOSLOVNOG DRUŠTVA NAKON OSLOBODENJA (POPULARIZACIJA ZNANOSTI, OBNOVA SEKCIJA, GLASNIKA I ZVJEZDARNICE, RAD NA ZAŠTITI PRIRODE)

1 Prvi brojevi obnovljene Prirode (1945) (Sl. 14) (5.1)

2 Kretanje broja pretplatnika Prirode nakon 1945. god. (Tablica II)

3 Popularna izdanja HPD nakon Oslobođenja:

Mala naučna (znanstvena) knjižnica (1945—1984).

Izašlo 114 svezaka.

Knjižnica **Prirode** Hrvatskog prirodoslovnog društva (1946—1959).

Izašlo 28 svezaka.

Popularna izdanja Hrvatskoga prirodoslovnog društva. (1952). Izašle 3 knjige.

Prirodoslovna djela Hrvatskoga prirodoslovnog društva (1948—1953). Izašlo 10 knjiga.

4 Grafički prikaz izdavačke djelatnosti HPD od 1916. do 1984. (autorice D. Kritovac i A. Aganović, Spomenica HPD, 1985, 142) (Sl. 11)

5 Shematski prikaz razvitka sekcija HPD nakon II. svjetskog rata (autorica S. Paušek-Baždar, Spomenica HPD, 1985, 45)

6 Ubrzo nakon Oslobođenja počeo je ponovno izlaziti Glasnik Hrvatskoga prirodoslovnog društva.

Već 1922. i 1923. isticao je predsjednik Društva prof. Vale Vouk da znanstveno glasilo Društva valja razdijeliti prema strukama. Daljnji razvoj prirodoslovnih struka to je još više zahtijevao pa je nakon II. svjetskog rata **Glasnik** obnovljen kao **Glasnik matematičko-fizički i astronomski** (1946) (Sl. 12) i kao **Glasnik Biološke sekcije** (1947) (Sl. 13). Ovaj potonji danas izlazi kao **Periodicum biologorum**. (5.3)

7 U popularizaciji znanosti Zvezdarnica HPD igrala je poslije rata vrlo važnu ulogu naročito svojim izdanjima i u radu s mladima

8 Problemi zaštite i unapređenja životnog okoliša bili su nakon rata sve akutniji i u njihovu rješavanju HPD igralo je zapaženu ulogu

Hrvatsko prirodoslovno društvo je u tijesnoj suradnji s Konzervatorskim zavodom Hrvatske, Hrvatskim planinarskim društvom i ne-

kim drugim organizacijama mnogo učinilo na zaštiti naših ugroženih područja, na primjer područja rijeke Krke, Plitvičkih jezera, Paklenice, Jezera na Mljetu, Velebita, Risnjaka, Kopačkog rita i dr. (5.5)

9 Posebnu brigu posvećivalo je Hrvatsko prirodoslovno društvo da se zakonski zaštite ugrožene biljne i životinjske vrste

10 Svoja nastojanja oko zaštite i unapređivanja životnog okoliša Hrvatsko prirodoslovno društvo provodilo je najprije preko svoje Biološke sekcije, zatim od 1951. preko Sekcije za zaštitu prirode, a od 1973. Pododbor za zaštitu prirode izuzetno je aktivan preko Sekcije HPD »Mladi čuvari prirode« (MČP)

Sekcija Hrvatskoga prirodoslovnog društva »Mladi čuvari prirode« ima danas na stotine ogranaka i na tisuće članova, naročito među školskom omladinom. Kroz razne akcije i pisanom riječi svijest mladih odgaja se u duhu čuvanja i unapređivanja životnog okoliša.

11 Izgledi Hrvatskoga prirodoslovnog društva za budućnost

(a) Hrvatsko prirodoslovno društvo ima danas, a imat će nedvojbeno i u budućnosti, važnu ulogu u popularizaciji prirodnih znanosti »objašnjavajući principe znanstvenog rada, ukazujući na metode i proces znanstvenog zaključivanja, informirajući o suvremenim dosezima znanosti u svijetu a posebno u nas« preko **Prirode**, popularnih izdanja i Zvezdarnice.

(b) Najpozvanije je da preuzme ulogu koordinatora u djelovanju raznih stručnih prirodoslovnih društava u nas, posebno organiziranjem interdisciplinarnih skupova u traženju zajedničkih rješenja gorućih problema ekologije, obrazovanja, energetike, itd.

(c) Izdavanjem znanstvenog časopisa **Periodicum biologorum** Hrvatsko prirodoslovno društvo, što se bioloških znanosti tiče, nastavlja ulogu što ju je imao negdašnji **Glasnik** okupljajući i potičući istaknute istraživače, unapređujući eksperimentalna istraživanja i razmjenu prirodoslovnih informacija sa svijetom.

(d) Osnivanjem novih sekcija Hrvatsko prirodoslovno društvo omogućit će da se brže razvijaju u nas nedovoljno afirmirane grane znanosti.

12 Nakon Oslobođenja Hrvatsko prirodoslovno društvo dobilo je za svoj rad javna priznanja

Vlada FNRJ 1949. dodijelila je Društvu prvu nagradu za rad na popularizaciji prirodnih znanosti. O svojoj osamdesetoj godišnjici djelovanja HPD je Ukazom Predsjednika SFRJ 1965. odlikovano Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem za naročite zasluge u okupljanju znanstvenih radnika naše zemlje i postignute uspjehe u nastojanju oko razvitka prirodnih znanosti. Skupština grada Zagreba dodijelila je Društvu 1970. nagradu za njegov doprinos u popularizaciji prirodnih znanosti i kulturno-prosvjetni rad, naročito među omladinom.

KNJIŽNICA
Hrvatski prirodoslovni muzej

13 Mnogi ugledni javni djelatnici neprirodoslovci bili su članovi Hrvatskoga prirodoslovnog društva

Kad je potkraj 19. stoljeća osnovano Hrvatsko prirodoslovno društvo, opravdano se očekivalo da će ono svojim radom na unapređenju prirodnih znanosti u Hrvatskoj i prosvjećivanjem širokih slojeva mnogo pripomoći u prevladavanju ekonomske i kulturne zaostalosti u to vrijeme. Zato ne začuđuje što su se od samog početka u nj učlanili mnogi ugledni javni radnici neprirodoslovci. Spomenimo samo biskupa Josipa J. Strossmayera, historičare Franju Račkog i Šimu Ljubića, zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Josipa Mihalovića, biskupa senjskog i kasnije zagrebačkog Josipa Posilovića, književnike Ksavera Šandora Gjalskog i Ivanu Brlić-Mazuranić, zatim Julija Benešića i Milana Amruša.

1519 254